

שכתבו האחרונים (תרנח) גבי לולב. ולא דק, דהתם איירי ביום ראשון של חג שאין ליטלו אלא ברשות, משא"כ כאן דלא גרע מסתמא דשרי. ושמא מדבר שם באופנים שאסור ליטלו, כגון לקחת למקום אחר.

פרפראות

‘והאמר רבי יוחנן: מי שיש לו גרדי אומן בתוך ביתו — ינער כסותו בכל יום’ — רבי יוחנן לשיטתו (בב"ק צא:): שקרא לבגדים: ‘מכבדותא’, ואף כאן הקפיד על הבגדים, שלא יתקלקלו בניערם. [יש מקום לשמוע מדבריו צד שני; זה שמצויות לו טליתות הרבה, ינער וינקה בגדיו].

וכן אמר ר' יוחנן (בשבת קיד.) כמה הנהגות והקפדות בענין המלבושים: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה; גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא במנעלים המטולאים לשוק; איהו תלמיד חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות עין — זה המקפיד על חלוקו להופכו.

וכן בירושלמי (כלאים פ"ט, ב): ר' יוחנן יהב מפה על מנוי (הניח מפה על בגדיו) — ואינו אסור משום כלאים — דלא ינבלון מנוי (= שלא יתלכלכו בגדיו).

וכן אמר ר' יוחנן (בירושלמי סנהדרין ב, ו) לר' יהודה נשיאה, שיצא ב'חלוקא דכיתנא': חזור ולבוש חלוקך דעמרא, משום 'מלך ביפיו...!'

ועוד בירושלמי (מובא בתר"י ברכות כד:): רבי יוחנן אמר אפילו רוקק [בתפילה] כדי שיהיה כוסו נקי'. (כ"ה לפי גרסה אחת. וי"ג 'פיהו') — אולי יש לפרש מלשון 'כסותו', שבבבלי אמרו נותנו לתוך טליתו או אפרקסותו, מלבד למי שאנין בדעתו. וריו"ח אמר שעושה כן תמיד, משום כבוד הבגדים.

[וכשרצה ריו"ח לתאר שימוש התלמיד לרב, נקט דוגמא של הולכת בגדיו אחריו לבית המרחץ — להלן מא.].

‘מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן... וישכור פועלים ואל ישב עמהן’ — בשם הרבי מלובלין: לימדנו כאן שלא ניגע לריק ח"ו; כי בעבודת התורה והמצוות ללא הכנעה בליבו — אין השי"ת עמו, שהרי 'אשכון את דכא' כתיב, ועל המתגאה נאמר (ערכין טו): 'אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם'. נמצא שע"י גאוותו, הולכת עבודתו לאיבוד כפועל העובד ואין בעל הבית עמו (דברי ישראל — קדושים, בהגהות אות ב).

דף ל

‘איבעיא להו, לצורכו ולצורכה מאי... תא שמע: הכניסה לרבקה...’ — צדדי הספק, כפי שבארו בתוספות: האם התירו לו טיפול כזה או שמא יש לחוש שיניחנה שטוחה יותר מכדי הצורך. והוכיחו מ'הכניסה לרבקה...', שגם שם, עלה על דעתנו שלכך פסולה — מדרבנן, שמא יניחנה לדורש לאחר ההנקה. ותוצו, לא כי אלא מדין תורה אסור. (עפ"י שיטה מקובצת. וע' בשו"ת פרי יצחק ח"ב נו דברים מתוקים בישוב סוגית פסחים כה).

ומשמע שלפי המסקנא, ללא החשש שמא יניחנה — יש להתיר לצרכה ולצרכו, ורק בעגלה ערופה גזרת הכתוב לאסור. ומכאן הוכיח בנתיבות המשפט (צו, א) על כיוצא בזה. ובשו"ת בית יצחק (או"ח ז) תמה על דבריו. וע"ע בספר אהבת

חסד (ז), ובנתיב החסד סק"ב). והאר"ך בדוגמאות נוספות בשו"ת רב פעלים ח"ד חו"מ א. וע"ע במובא בפסחים כו.

'משום עינא' — מבואר שענין עין הרע אינו השפעה בינאישית בלבד, אלא פעולתה על החפץ עצמו, שהרי חששו לנזק שנגרם לבעל האבידה העולם, ולא להפסדו של המוצא על ידי קנאת בני אדם בו. ע"ע בענין זה להלן קז:

הרמב"ם השמיט 'משום עינא'. וכן השמיט דברי רב (דלהלן קז) אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה (וע' מ"מ שכנים ב, טז ובמגדל עוז), שלשיטתו אין זו אלא מידת חסידות. ואפשר שלדעתו אין נזק ממשי בדבר לכך מצד הדין מותר. וגם י"ל שסובר שתלוי הדבר במנהג המקום, אם מקפידים בכגון דא אם לאו, וכדין כפיה לבנות מחיצה בין גינות, שתלוי במנהג — ע' ב"ב ד.

'הכניסה לרבקה ודשה — כשירה' — ואפילו לא הכניסה לצורכה, בשביל שתינק, כיון שלא הכניסה לצורכו, בשביל הדישה — לא נפסלה. **בשביל שתינק ותדוש'** — כלומר, אף על פי שהכניסה לצורכה, בשביל שתינק, הואיל וגם לצורכו נתכוין — פסולה (תוס' רבנו פרץ. ורמב"ן ועוד ראשונים פרשו הרישא שהכניסה בשביל שתינק. וי"ל דלא פליגי לדינא אלא שדברו בהוזה).

'היה כהן והיא בבית הקברות... האי עשה והאי לא תעשה, ואין עשה דוחה ל"ת ועשה...' — ואם תאמר, מעיקרא מה דחיה שייכת כאן, והלא טומאתו באה קודם להשבתו, ואין עשה דוחה לא-תעשה כאשר קיום העשה לא חל בזמן עבירת הלאו (שבת קלב:)? ויש לומר דלרווחא דמילתא אמרו כן. ואכן אפילו לא היה כאן אלא 'לא-תעשה' גרידא, לא היה נדחה מפני מצות ההשבה (ערמב"ן. ויש להוסיף לפי מה שצדד בקובץ שעורים (פסחים מז:). שלפי דעה אחת בגמרא עשה דוחה ל"ת שלא בעידניה [וכן צדד בדורש לציון (ה) שרב נחמן חולק. אך הגר"ר בנגיס (ח"ב לא, ד) דחה דבריו שמעולם לא שמענו מי שחולק בזה] — על כן נקטו כאן דבר המוסכם לכולי עלמא).

והר"ן תרץ שאף על פי שלא נגמרה המצוה בשעת עקירת ה'לאו', מכל מקום ההליכה לקחתה הרי היא התעסקות במצות ההשבה עצמה, ואינה בגדר מכשירי מצוה, ולכך דוחה את הלאו. ויש חולקים בדבר (ע' נמוקי יוסף. וע"ע במצויין ב'יוסף דעת' יבמות ד-ה, בכללי 'לא בעידניה'. וע"ע בשו"ת אחיעזר ח"ג סה, ד; פרי יצחק כו ד"ה והנה השג"א).

וזו לשון רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו 'ישראל קדושים' (עמ' 11): '...כי המצוות מכניסות קדושה בלב האדם לפנייהם ולאחריהם, שגם קודם העשיה כשמכין עצמו מכשירי מצוה מכלל המצוה, שהרי לר"א (שבת קל.) אפילו דוחין — מכשירי מצוה (שבת כשאי אפשר לעשותם מערב שבת. ומשהגיע זמן המצוה וחויב עשייתה, משמע קצת מדברי הר"ן בחידושיו (לב"מ ל. והובא ג"כ בנמו"י שם) דהליכתו לעשותה וכיוצא, מכלל גוף המצוה נחשב לגמרי לדברי הכל, גם לדחות לא-תעשה'. ועכ"פ לדברי הכל גם מכשירין גמורין אף שאינן מגוף המצוה לדחות ל"ת, מכל מקום שם מצוה מיתה עליהן, כיון דהם הכנה למצוה'. (ע"ע: תולדות יעקב יוסף — בהעלותך).

זו, **לא דחינן איסורא מקמי ממונא'** — שהרי אם היה הכהן בעל האבידה בעצמו, אינו רשאי להטמא לה, ולמה יטמא בשביל זה, וכל שבשלו אינו רשאי אף בשל חברו אינו רשאי. ועוד, הלא אם בעליו יאמר איני חפץ באבידותי, נפקעה מצוה זו מהמוצא, ואם כן הרי מחויב בעל האבידה לומר כן לכהן שלא ישיב אבידותו, כדי שלא יטמא למת. וגם אם יאמר חפץ אני — אין שומעים לו, והרי שניהם חייבים בכבוד המקום, הכהן והישראל. [וכיוצא בזה מצינו בכתובות מ. 'אי אמרה

דלא בעינא מי איתיה לעשה כלל]. (עפ"י ראשונים. וע"ע פרי יצחק ח"א נז ד"ה אולם; אחיעזר ח"ג פב, ז).

(ע"ב) 'אמר רבא: כל שבשלו מחזיר, בשל חבירו נמי מחזיר' — משמע מדברי הפוסקים שהכוונה אפילו בזקן שודאי אינה לפי כבודו, כל שבשלו היה מחזיר, חייב להחזיר גם את של חברו. וזה מה שהשמיענו רבא והוסיף על דברי המשנה 'מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול, הרי זה לא יטול'.

אך נראה שזה דוקא בגנאי מועט, אבל גנאי גדול שדוחה אפילו שאר איסורי תורה ב'שב ואל תעשה' (כמבואר בתוס' כאן) — אינו מחויב לבזות עצמו, אפילו באופן שאילו היה שלו, היה מוחל על גנותו ובזיונו, כגון בממון מרובה (כן כתב ב'פרי יצחק' ח"א נו, ע"ש באורך).

לכאורה היה נראה שלשיטת הרא"ש שהחכם אינו רשאי להשיבה, משום כבוד התורה, אין כלל לדון שכיון שהיה עושה כן לעצמו יתחייב בשל חברו, שהרי אף בשל עצמו אסור לו לבזות עצמו, אלא שבפרי יצחק שם (וכן באגרות משה יו"ד ח"ב קע"ג, וע"ש ח"א רכב) אין משמע כן. וטעון באור.

ובשם הגרי"ש אלישיב שליט"א מובא (בשיעורים) שכגון רב שאמר לרב כהנא פשוט נבילתא בשוקא ואל תצטרך לבריות, אם היה רב כהנא מוצא נבילה השווה פרוטה — היה חייב להחזיר, כי בשלו גם כן היה מחזיר, שאין זה בזיון שהרי נצרך לפרנסה. וצ"ע, שלכאורה נראה שודאי הוי בזיון אלא שעדיף בזיון זה מאשר בזיון ההצטרפות לבריות. ואם כן בהשבת אבידה אין התר להתבנות להרא"ש (מרי"ג שיחי'). וע"ע בשו"ת חות יאיר — רה.

— המוצא אבידה בשבת והיא 'מוקצה' ואסורה בטלטול — אסור לו להגביהה, וכמו שאמרו לעיל 'לא דחינן איסורא מקמי ממונא', ואף על פי שהוא איסור מדרבנן. ועוד, הלא בשלו היה אסור (ערא"ש פ"ק סי' כב), הלכך אינו חייב בשל חבירו יותר מבשלו (ע' שו"ת חתם סופר או"ח פב).

יש מי שכתב שהוא הדין לכלי שמלאכתו לאיסור, המותר בטלטול לצורך גופו, אין קיום מצות ההשבה נחשבת 'צורך גופו', וכשם שאם היה זה שלו, היה אסור לטלטלו כדי שלא ייפסד או ייגנב (או"ח שח"ג), כך בשל חבירו אינו רשאי. (ע' 'שמירת שבת כהלכתה' ח"א פרק כ הערה כה, שנשא ונתן בדבר, וכך צידד במסקנת דבריו. ואולם בהערות הגרשו"א לפרקנו (מובא בספר השבת אבדה כהלכה עמ' קנט) כתב שמסתבר שיש להשיב משום שנחשב 'לצורך גופו' — מלבד במקום שנראה לאחרים כמחלל שבת, שאז נפטר כ'זקן ואינו לפי כבודו'. וע"ש בהמשך (בעמ' קס) שצדד אף לענין מוקצה, שיתכן ואם החזיר קיים המצוה וא"כ שמא דוחה העשה איסור מוקצה. וע"ע במובא לעיל ט).

'וכל שבשלו פורק וטוען, בשל חבירו נמי פורק וטוען' — הקשו הראשונים, מדוע זקן ואינו לפי כבודו ייפטר מפריקה, והלא יש בדבר 'צער בעלי חיים' שהוא מדאורייתא (כדלהלן לב)? ותירץ הרמב"ן שלכך הוא פטור, משום ש'עשה' דכבוד התורה — עדיף. והר"ן הקשה, הרי לא רק חכם בתורה נפטר, אלא כל אדם נשוא פנים פטור? ותירץ: כשם שצער בעלי חיים אינו אסור לצורך תשמישם של בני אדם, הוא הדין כמו כן לענין כבודם ב'שב ואל תעשה' — שגדול כבוד הבריות. (וע"ע במובא להלן לב, שנראה שנחלקו כמו כן בשאר דברים מצרכי האדם, האם שייך לאסור משום צער בעלי חיים. וע"ע בבאור מחלוקתם באגרות משה חו"מ ח"ב מז).

והמרדכי כתב שאם אכן אינו מוצא פועלים לפרוק — חייב, שהרי גם בשלו אילו לא מצא פועלים, היה חייב משום צער בעלי חיים.

והריטב"א (לב): כתב שלמאן דאמר צער בעלי חיים דאורייתא, דרש מוחדלת לפטור זקן ואינו לפי

כבודו [וכמו שדרשו מ'התעלמות' — פעמים שאתה מתעלם. אלא שאין ללמוד פריקה מאבידה, משום צער בעלי חיים].

'בן גילוי' — בן מזלו של החולה (ר"ן נדרים לט:).

'היה בטל מסלע, לא יאמר לו תן לי סלע, אלא נותן לו שכרו כפועל... שלו קודם' — זו לשון הגאון ר' זלמן מלאדי בשו"ע שלו (הלכות מציאה, לג-לד): 'הרואה מים באים לשטוף שדה חבירו, או להשחית בניינו — חייב לגדור בפניהם למנעם, שנאמר: לכל אבדת אחיד — לרבות אבדת קרקע. וכן כל כיוצא בזה, אם אפשר לו להציל חבירו מהפסד — חייב הוא לטרוח בכל כחו להצילו, אבל אינו חייב להוציא ממון על זה, אלא אם כן ידוע לו בבירור שתבירו ישלם לו מעצמו. לפיכך אין חיוב השבת אבדה חל על מי שהוא בעל עסק בין במלאכה בין בחנות או בשאר משא ומתן, בענין שע"י טרחו בהשבת אבידה, יגיע לו איזה הפסד מניעת הרווח, ושלא לא יחזירנו לו בעל האבידה.

ואפילו הפסד הרווח שלו אינו אלא דינר, והאבידה או שאר הפסד של חבירו הוא מאה מנה — שלו קודם, שנאמר: אפס כי לא יהיה בך אביון — שלך קודם לכל אדם. ואף על פי כן, יש לו לאדם ליכנס לפנים משורת הדין ולא לדקדק ולומר 'שלי קודם'. ואם מדקדק — פורק ממנו עול גמילות חסדים, וסוף שיצטרך לבריות. ומכל מקום, בהפסד מוכיח וברור — שלו קודם' (ע' להלן לג. ובלשון רש"י).

'אם יש שם בית דין — מתנה בפני בית דין. אם אין שם ב"ד בפני מי יתנה — שלו קודם' — ומה שאמרו 'שלו מרו בה משל חבירו', והלא כשאין שם בית דין אפילו פחותה משל חבירו פטור — אלא מדובר כשיש שם בית דין להתנות בפניהם, שאז אינו פטור אלא אם הפסד שלו מרובה, הואיל ואין גובה מבעל האבידה יותר מדמי אבידתו. אבל אם אין שלו מרובה — חייב להשיב. [ואפילו הפסד שניהם שוה, אם באבידת חבירו יש משום 'כושרא דחיותא', שהבהמות למודות ורגילות אליו — חייב להשיב ויתנה בפני בית דין ויטול את הפסדו]. (ראשונים כאן ולהלן לא: עפ"י גמרא להלן צג: ומלתא דפסיקא קתני, שבמרובה משל חבירו בכל אופן פטור, אבל שאינו מרובה פעמים חייב, כאשר מקבל הוצאותיו בחזרה. חו"י קסה).

ועוד אפשר שמדובר שאין שם בית דין, וכאשר ההפסד שלו הוא ודאי והוא פחות מכשיעור האבידה, הלא דינו ליטול מבעל האבידה את כל מה שמפסיד — הלכך מחויב להיזקק לאבידה. ואינו דומה לביטול מלאכה שאין יכול ליטול את כל שווי מלאכתו אלא רק כפועל בטל [כי שמא נוח לו ליבטל ולקבל פחות] — הלכך שלו קודם (עפ"י ר"ן לא:).

לכאורה נראה מדברי שאר הראשונים שלא תרצו כהר"ן, שאף באופן שיאבד כספו אם יתעסק באבדת חבירו, כל שאין שם ב"ד אין יכול לתבוע מבעל האבידה את הפסדו, כי אם למשל שיעור הפסדו קרוב לדמי האבידה, הלא יש אופנים שכדאי לו לבעל האבידה שלא יגע בו, ויבוא אחר שאין לו הפסד והוא ישיבנה, כי נוח לו להיכנס לסיכון זה שהאבידה תהא מונחת בשוק, מול הרווח שיהא לו שלא יתחייב לקזז את ההפסדים של המוצא. הלכך צריך בית דין לשער הדבר בכל מקרה לגופו, מה ערך האבידה ומה שיעור ההפסד של המוצא ומהם סיכויי הנוק שיש בעזיבתה.

ואם תאמר אם כן מדוע מי שבטל ממלאכתו ואין שם ב"ד ורצה להיזקק לאבידה יכול ליטול כפועל בטל ממלאכתו, הלא שמא כדאי לבעלים שישאירנה — י"ל כיון שסתם אנשים יש להם מלאכה, ודאי נוח לבעלים שלא תהא מונחת עד שיבוא

אדם שאין לו מלאכה ויטלה. [ואפשר שתקנת חכמים קבועה היא שלא לחלק בין בעל מלאכה יקרה למלאכה זולה]. משא"כ במקרה יוצא דופן של אדם שיש לו הפסד לנכסיו אם יודקק לאבידה, אם אין שם בית דין עדיף שלא יודקק לה ולא יפסיד את בעל האבידה.

ולדברי הר"ד בתוספותיו אתי שפיר טפי, שלדבריו היה בטל מן הסלע אינו נותן לו אלא כפי שהיה נותן לפועל שהיה שוכרו לחזר אחר אבידתו — וזהו סכום שודאי שוה לו לבעלים להשקיע בשביל האבידה. ואכן אין המוצא נוטל כפועל בטל — מפני הטעם האמור, כי שמא אין כדאי לו לבעל האבידה.

רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה קאזיל באורחא... לכולי עלמא אפקרנהו ולך לא אפקרנהו. ומי הוי הפקר כי האי גוונא... אלא ריבר"י לכולי עלמא אפקרינהו' — הגה שאלה ששאלתי להגר"ח קניבסקי שליט"א:

לא הבנתי בהא דב"מ ל: במעשה דרבי ישמעאל ברבי יוסי — מדוע הוצרך להפקירו, הלא כדי שלא להכשיל את האנשים (כמוש"כ התוס') די היה לו בכך שאינו מקפיד אם מישוהו יקחם או יפסידם, והרי הוא נותן רשות לכל, מלבד כלפי אותו אדם, יכול היה להקפיד שהוא לא יזכה. ולכן, גם לב"ה שהפקר שאינו לכל אינו הפקר, מ"מ הרי לא אכפת לו אם יקחוהו בני אדם, ואין כאן כלל 'לא תגזול'?

[וראיתי לאבנ"מ (כח סקמ"ט) מה שכתב בזה, ועדיין לא הונח לי, דל מהכא ענין מתנה, הלא אינו מקפיד ומוותר לכל, ומדוע נצרכים כלל לדין ד'הפקר' ו'מתנה'.

וכמו מי שמארח אורח בשבת, ומרשה לו ליטול ולהשתמש בחפציו ובמאכליו, ודאי אין כאן קנין אלא נתינת רשות].

וזהו לשון תשובתו: **אם משאיר זה ברה"ר ולא יבא לקחתו וגם אין מקפיד ממילא זהו הפקר.** כוונת הגאון שיחי' שהזכיר ואינו מרשה לכולם שוב הוי הפקר לחצאין ואינו הפקר, וכל אדם אסור לו ליטלו. ולא דמי לאורח שיש שם נתינת רשות מפורשת לאיש מסוים או לכמה אנשים, משא"כ כשמרשה באופן כללי. [ומחלוקת בית שמאי ובית הלל בהפקר לעניים, אינה אמורה רק לענין חיוב בתרומות ומעשרות אלא אף לענין התר לקיחה של כל אדם. וע' גם בר"ש פאה ו,א; נודע ביהודה קמא אה"ע נט]. ואמנם צריך ליתן טעם בדבר, מדוע אין מועילה נתינת רשות לכל ללא דין 'הפקר'.

וע' קהלות יעקב (שביעית ו) שנסתפק אודות חפץ שבעליו מוניהים אותו לגמרי, אלא שלא הפקירוהו בפירוש, אי הוי דין הפקר. (וע"ע במש"כ לעיל יב.). ולכאורה לפי הצד שאינו הפקר לכא' מועילה נתינת רשות לחצאין, שהרי אינו ענין כלל למח' ב"ה וב"ש, דלא פליגי אלא בהפקר, האם ילפינן משמיטה שהיא לכל, אך לא בנתינת רשות. אך נראה (כמו שכתבנו לעיל כב.) שאם אינו הפקר, הלא יכול לחזור בו בכל שעה מנתינת הרשות, ואם כן אין התר ליטלו, כי יש לחוש שמא חזר בו ואינו מרשה — לכך הוצרך להפקיר לכל, ששוב אינו חוזר בו ללא קנין. שו"ר שכבר נשאו ונתנו בדבר האחרונים בספריהם — ע' טורי אבן מגילה ח במה שהעיר על הרשב"ם ב"ב נו. וערש"ש ב"ב שם; עונג יום טוב קיא; חדושי הגרז"ר בנגיס ח"ב לו. (זכר יצחק ח"ב מז,ג).

ענינים ציונים ופרפראות

'דאמר רב פפא, השתא דכתיב עבד וקרין עובד, בעינן עובד דומיא דעבד, מה עבד דניחא ליה אף עובד דניחא ליה' — כעין זו דרשת רב פפא לעיל (כב): 'כתיב כי יתן וקרין כי יותן... יותן דומיא דכי יתן...'

כעין דרך זו — קיום הכתיב והקרי גם יחד, והשלמתם זה את זה — כן מצאנוהו לרב פפא בכמה מקומות שהכריע בין הדעות השונות, ע"י קיום שני הדברים כאחד, וכן בנוסחאות ואמירות שונות, קבע לאמרם יחדיו ולקיים את שניהם — ע' במצויין ביוסף דעת סוטה מ.

זיהתעלמת — פעמים שאתה מתעלם... לזקן ואינו לפי כבודו' —
והתעלמת מהם בגימטריא: ואם היה זקן ואינו לפי כבודו — מתעלם (ברכת פרץ — תצא).

(ע"ב) 'אמר ליה: לכולי עלמא אפקרנהו ולך לא אפקרנהו... ובמלתא בעלמא הוא דאוקמיה' — מבואר בכמה מקומות (ע"ע במובא לעיל כג) שגם כשהתירו לשנות מן האמת, אין להוציא מפיו שקר ממש. ואף כאן יש לפרש שכוונתו: 'לכולי עלמא אפקרנהו' ואתה בכלל, 'ולך (לבד, בפרטות ויחידות) לא אפקרנהו'. (שו"ת רב פעלים ח"ג חו"מ א. וכ"כ בספר סדורו של שבת א, ד ט).

'בית חייהם' — בב"ק פרש"י: תלמוד תורה. ואילו כאן פרש: ללמדם אומנות להתפרנס — שהרי חוקות ותורות כבר כתובים בתחילת הפסוק. ונראה שזה וזה אחת הם; אי אפשר לפרש 'תלמוד תורה' כפשוטו, שהרי כבר נאמר בפירוש. ומאידיך אומנות גרידא — נראה שלא היה צריך משה להודיעם וללמדם. ועוד נראה דחוק לפרש 'בית חייהם' על אומנות של חיי שעה. אלא ודאי 'בית חייהם' — על התורה, ובא משה להודיעם, שאף עם תלמוד תורה, לא יתבטלו מן האומנות, וכענין שאמרו: כל תורה שאין עמה דרך ארץ — בטילה. ולכן כינה 'בית חייהם' לפי שהאומנות היא עיקר חייהם לתלמוד תורה. (פני יהושע — ב"ק ק. וכיו"ב כתב הראנ"ח באמרי שפר — הובא בספר יד דוד ב"ק. והוא שם פרש באופן אחר).

ע' רמ"א או"ח רמח"ד: יש אומרים: כל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חבריו, חשוב הכל דבר מצוה. ואינו חשוב דבר הרשות רק כשהולך לטייל... וע"ע בספר דובר צדק (עמ' 153) דברים עמוקים על אומנות ומילי דעלמא אצל אדם מישראל, שבהם עצמם יש לימוד ד"ת. ומזהר"ל מפראג פרש (נתיבות עולם — נתיב גמ"ח, ג) 'בית חייהם' — עולם הבא, כי ה'ידיעה' (=יהודעת) היא החיים [כדכתיב: 'דהמתים אינם יודעים מאומה']. והודיעם ענין עולם הבא כדי שיימשכו אחר זה עד שיגיעו ל'בית חייהם' — הצלחתם האחרונה.

זיהודעת להם — זה בית חייהם. את הדרך — זו גמילות חסדים. ילכו — זו ביקור חולים. בה — זו קבורה. את המעשה — זה הדין. אשר יעשון — זו לפני משורת הדין' —
'... דרך' היא לעולם תנועה לעבר מטרה, דהיינו השאיפה להגיע אל התכלית. בתחום המעשים שבחיי האדם מציינת 'דרך' ברגיל את פעילות הפרט לשם השגת פרנסה וסיפוק צרכיו, ובמידת הטוהר של פעילות זו תלויה מידת הטוהר של חיי המוסר. ובכן, לפי הבנת חז"ל — כך נאמר כאן למשה: למד אותם את הדרך אשר ילכו בה בסיפוק צרכי קיומם וטובתם. בנוהג שבעולם אין אדם מבקש אלא את טובת עצמו, ואילו הם — לא זו בלבד שיגמלו חסד זה עם זה, אלא גמילות חסדים זו כל עצמה לא תהא אלא תכלית בקשת טובת עצמם. כל אחד ואחד ידאג לעצמו רק למען חברו, ולא עוד אלא עשיית חסד זו קודמת

לשמירת נפש עצמם (כגון ביקור חולים לבן גילו, ואפילו כשיש סכנה של מחלה מדבקת) וכבוד עצמם (קבורה לזקן ואינו לפי כבודו). אדם שלא קיבל מאור זוהרו של מוסר התורה – הוא יראה כמטרת ה'דרך', אשר ילך בה עלי אדמות, רק את טובת עצמו ואת שלום עצמו. אם תאיר את עיניו – והודעת להם – ישכיל ויבין כי הוויתו וחייו עלי אדמות אינם אלא למען שלום הזולת; הוא יבקש את ה'דרך' ל'בית חייו' רק בגמילות חסד, ותוך הקרבה עצמית ישאף אליה ויתמסר לה בכל נימי נפשו: **ילכו בה.**

ואת המעשה אשר יעשו; וכן תבהיר להם מצוות שבין אדם לחברו, אשר יעשו – כפי שעליהם לקיימן. המידה הרגילה בה מודד אדם את מעשיו ביחס אל זולתו, אינה רואה את המעשים האלה כי אם מבחינה אובייקטיבית, והם נעשים לכל היותר לפי קנה-מידה של דין ומשפט: **את המעשה – זה הדין.** אולם אדם שוכח שאפשר והמעשה הוא לפי דין ומשפט ואין הזולת רשאי לתבוע דבר אחר ממנו – ואף על פי כן חייב הוא לשנות את מעשהו ולהוסיף עליו, למען כבוד עצמו ובהתחשב בערך אישיותו המוסרית, ובגלל משימת האהבה וההקרבה העצמית המוטלת על אישיותו: **אשר יעשו – זו לפנים משורת הדין,** ועליו לוותר על זכותו. הרי זה הפתח שדרכו נכנסת גמילות-חסד לתוך תחום הדין, ואהבה לתוך תחום המשפט, ואין לדין לתבוע זאת ממנו, אך כל מבקש משפט יטיל זאת על עצמו. (מתוך פירוש רש"ר הירש – יתרו יח,ב)

הודעת = בית חייהם.

והודעת (עם האותיות) = זה בית חייהם.

את הדרך = זהו גמילות חסדים (עם הכולל). [גם דרך בגימטריא: בעל חסדים. בן יהודיע – ב"מ].

להם את הדרך ילכו בה = ביקור חולים וגם קבורה (עם התיבות).

הדרך ילכו בה = לבקור חולים ולקבורה (ע"ה"ב. ולפי חישוב ק' – 500).

ואת המעשה = דברי תורה. היינו, כדין התורה.

אשר יעשו = 'למען תלך בדרך טובים' (עם התיבות) – שמזה למדו (בב"מ ס"פ האומנין) לפנים משורת הדין.

המעשה אשר יעשו (עם התיבות) = הכנס לפנים משורת הדין. (גלינות קהלות יעקב).

ע"ע משך חכמה – ואתחנן ה"ל.

מנה שלשה דברים שהעולם עומד עליהם: תורה – 'בית חייהם'. עבודה – כנגד 'המעשה', כלל דיני התורה והמצוות. וכינה גמילות חסדים וסעיפיה ב'דרך' – לפי שענינה 'ציאת' האדם מעצמו אל הזולת, כאילו עוקר ממקומו למקום אחר.

וכל זה יעץ יתרו למשה רבינו בפרשת מינוי הדיינים, אף כי אין אלו הנהגות לדיין אלא לעם כולו – כי בכך שירגילים במידות טובות והנהגות ישרות, נקל יהיה לעמוד בראשם ולהנהיגם. (ע' בחפץ חיים עה"ת יתרו).

'לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה... ולא עברו לפנים משורת הדין' – וביומא (ט): אמרו מפני שנאת חנם. ובתוספתא (סוף מנחות): 'מפני שאוהבין את הממון ושונאין איש את